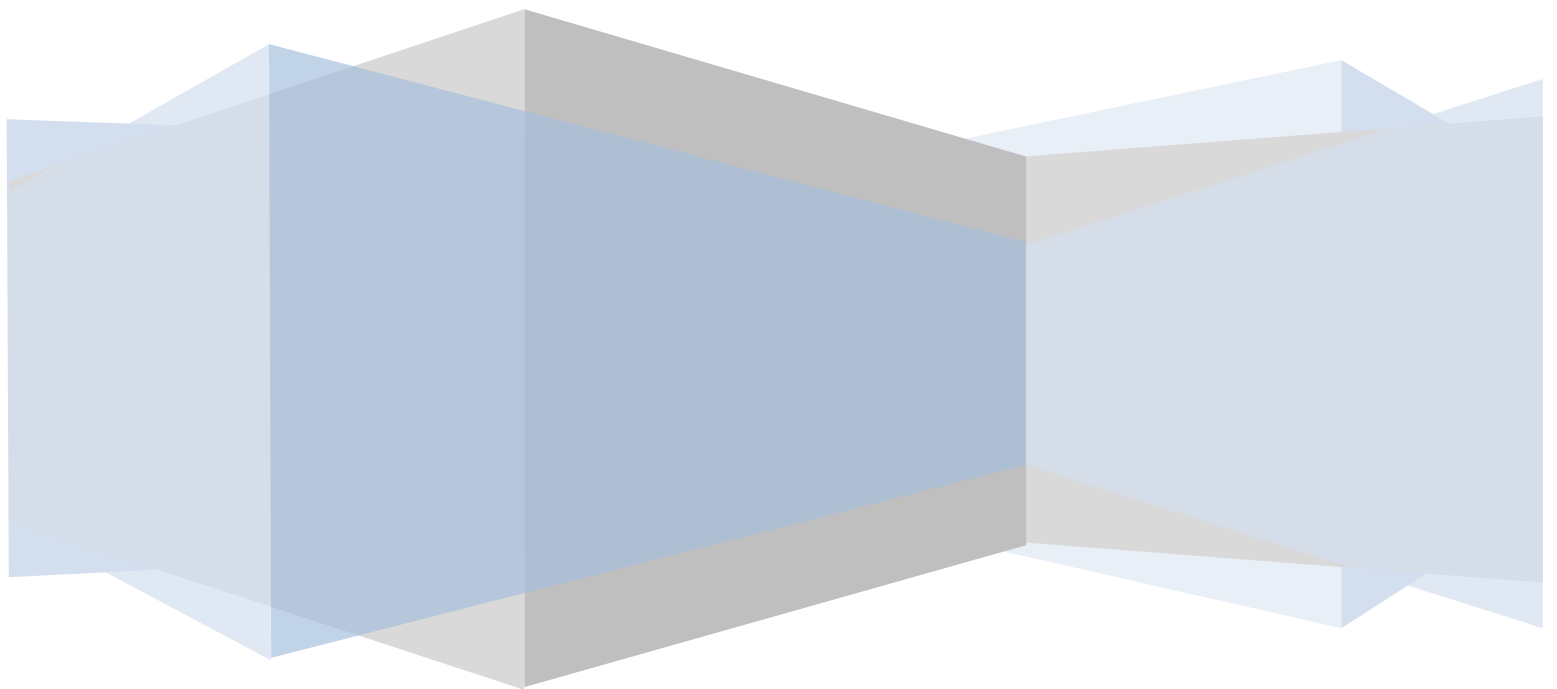

**ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΟΠΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΑ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΙ ΣΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΥΛΙΚΑ**

ΑΘΗΝΑ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2018

Ο Οδηγός αυτός εκπονήθηκε από την Ομάδα για την Οπτική του Φύλου, η οποία συγκροτήθηκε με την Πράξη με αριθμ. 25/23-06-2017 του Διοικητικού Συμβουλίου (ΔΣ) του ΙΕΠ, η οποία τροποποίησε την Πράξη 14/23.03.2017 του Διοικητικού Συμβουλίου περί ενίσχυσης της Οπτικής του Φύλου και της ένταξης της Σεξουαλικής Εκπαίδευσης στην εκπαιδευτική πράξη. Η σύνθεση της εν λόγω Ομάδας αναφέρεται ως ακολούθως:

Ελένη Καραγιάννη (Συντονίστρια)

Ελισάβετ Αναστασοπούλου,

Αθηνά Δάντη,

Μαρία Δοκοπούλου,

Μερόπη Πανταζίδου,

Πάυλος Χαραμής,

Ρεββέκα Χρουσαλά,

Βασιλική Χρύση.

Στην εκπόνηση του Οδηγού συμμετείχαν:

Ελένη Καραγιάννη, Εισηγήτρια ΠΕ70

Ελισάβετ Αναστασοπούλου, αποσπασμένη εκπαιδευτικός ΠΕ03

Αθηνά Δάντη, Ειδική Σύμβουλος, ΠΕ70

Μαρία Δοκοπούλου, Σύμβουλος Γ, ΠΕ04.04

Μερόπη Πανταζίδου, αποσπασμένη εκπαιδευτικός ΠΕ07

Ρεββέκα Χρουσαλά, αποσπασμένη εκπαιδευτικός ΠΕ07

Ο Οδηγός εγκρίθηκε με την Πράξη με αριθμ. 9/22-02-2018 του ΔΣ του ΙΕΠ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΟΔΗΓΟΥ	5
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΟΔΗΓΟΥ	6
ΜΕΡΟΣ Α΄	7
Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ	7
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ	7
ΜΕΡΟΣ Β΄	8
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ	8
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ	
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	9
ΜΕΡΟΣ Γ΄	11
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ (Γενικά)	11
ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΚΑΤΑ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ (Ενδεικτικά)	15
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ	17
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	18
ΟΡΟΙ-ΟΡΙΣΜΟΙ-ΕΝΝΟΙΕΣ	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	21
Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εκπόνηση του παρόντος *Οδηγού για την Ένταξη της Οπτικής του Φύλου στα Προγράμματα Σπουδών και στα Διδακτικά Βιβλία και Υλικά* επιβεβαιώνει για μια ακόμη φορά το έντονο και αδιάλειπτο ενδιαφέρον του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.) για τα ζητήματα του φύλου.

Δεν είναι ίσως η κατάλληλη ευκαιρία για μια ανασκόπηση των σχετικών πρωτοβουλιών που αναλήφθηκαν στο σύντομο χρονικό διάστημα της τελευταίας διετίας, ωστόσο εντελώς ενδεικτικά μνημονεύουμε κάποιες από αυτές:

- Συστάθηκε στο πλαίσιο του Ι.Ε.Π. η Μονάδα «Εκπαιδευτική και Σχολική Δημοκρατία, Ισότητα Φύλων και Δικαιώματα» και αντίστοιχη Ομάδα Εργασίας·
- οργανώθηκε στα Γυμνάσια της χώρας το σχολικό έτος 2016-2017 η Θεματική Εβδομάδα «Σώμα και ταυτότητα», με τις έμφυλες ταυτότητες ως έναν από τους τρεις άξονές της· η πρωτοβουλία αυτή συνεχίζεται και εφέτος·
- τέθηκε σε εφαρμογή και από το ΙΕΠ η Συμφωνία Συνεργασίας για τα ζητήματα του φύλου ανάμεσα στο Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων και τη Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων·
- πραγματοποιούνται, με τη συνεργασία του Υπουργείου Παιδείας και της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων, εκδηλώσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών για την ένταξη της διάστασης του φύλου στην εκπαίδευση σε πολλές πόλεις της χώρας·
- προωθείται η χρήση μη σεξιστικής γλώσσας στα έγγραφα και στα διδακτικά βιβλία και υλικά που παράγονται από το Ι.Ε.Π.

Όλα δείχνουν πως είναι πλέον κατάλληλη η στιγμή για πιο εκτεταμένες και ουσιαστικές πρωτοβουλίες προς αυτή την κατεύθυνση. Το τελευταίο διάστημα το Ινστιτούτο έχει αναλάβει το πολυδιάστατο και επίπονο έργο της ανανέωσης και του εκσυγχρονισμού των προγραμμάτων σπουδών και των αντίστοιχων σχολικών βιβλίων και άλλων διδακτικών υλικών, με επίκεντρο καταρχάς το Λύκειο, Γενικό και Επαγγελματικό. Έργο τέτοιας εμβέλειας παρέχει την κατάλληλη ευκαιρία να επανατεθεί το ζήτημα της ένταξης της διάστασης του φύλου στο σύνολο της εκπαιδευτικής πολιτικής και ιδιαίτερα στα προγράμματα σπουδών και τα διδακτικά βιβλία και υλικά.

Υπό αυτό το πρίσμα, η εκπόνηση του Οδηγού έρχεται σε κατάλληλη στιγμή με τη φιλοδοξία να καλύψει ένα σημαντικό κενό και ταυτόχρονα να παράσχει αναγκαία πληροφόρηση προς κάθε εκπαιδευτικό που συμμετέχει σε αυτή τη συλλογική προσπάθεια.

Και από τη θέση αυτή εκφράζουμε θερμές τις θερμές ευχαριστίες προς όσους και όσες συνέβαλαν στην εκπόνηση του Οδηγού.

Παύλος Χαραμής
 Αντιπρόεδρος ΙΕΠ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σχεδόν ως τα τέλη του 20ού αιώνα τα βιολογικά χαρακτηριστικά θεωρούνταν επαρκή για να προσδιορίσουν τις διαφορές ανάμεσα στα φύλα. Ωστόσο, ήδη από τη δεκαετία του '70 η φεμινιστική θεωρία υιοθέτησε και προώθησε την αντίληψη της διάκρισης ανάμεσα στο βιολογικό φύλο (sex) και στο κοινωνικό φύλο (gender). Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, το φύλο ανάγεται σε μια κοινωνικο-πολιτισμική κατασκευή χρονικά και τοπικά προσδιορισμένη.

Όπως σημειώνει η Μ. Ρεντεντζή στην Εισαγωγή του βιβλίου της Londa Schiebinger «Ο νους δεν έχει φύλο;»: Οι γυναίκες στις απαρχές της νεωτερικής επιστήμης», « το φύλο εκφράζει κοινωνικές διαφορές, αποτελεί έναν τρόπο σχηματοποίησης της εμπειρίας και αναπαράστασης των ιδεών και είναι ένα σύνολο ιδιοτήτων που σχετίζεται με τις δύο όψεις της ανθρώπινης φύσης. Απηχεί και αναπαριστά το περίπλοκο φαινόμενο της πολλαπλότητας των σχέσεων αρσενικού και θηλυκού, σχέσεων οι οποίες υπόκεινται σε αλλαγές κατά τη διάρκεια της ιστορικής πορείας, λειτουργεί ως όρος ανάλυσης πολιτισμικών δομών και, τέλος, αποτελεί μια σύγχρονη έννοια για την ερμηνεία των φαινομένων του παρελθόντος».

Συγχρόνως στη βιβλιογραφία απαντώνται συχνά δύο ακόμα σχετικοί με την οπτική του φύλου όροι, αναφέρονται στο «Ένταξη της ισότητας των φύλων στη γλώσσα των διοικητικών εγγράφων» οι Μ. Γκασούκα & Μ. Γεωργαλίδου (2014). Ο πρώτος, ο «κοινωνικός ρόλος του φύλου», αναφέρεται στο σύνολο των συμπεριφορών και στερεοτυπικών νορμών που ορίζονται από την κοινωνία ως κατάλληλες και αρμόζουσες για το φύλο. Ο δεύτερος, η «ταυτότητα του φύλου», αναφέρεται στο πώς αντιλαμβάνεται το άτομο το φύλο του. Η κατασκευή του φύλου επισυμβαίνει μέσα από διεπίδραση στο πλαίσιο μιας κοινωνίας ιστορικά, πολιτισμικά και οικονομικά προσδιορισμένης.

Η εκπαίδευση, ως βασικός κοινωνικοποιητικός μηχανισμός αφενός και ως μηχανισμός παραγωγής και αναπαραγωγής γνώσης αφετέρου, μπορεί να αποτελέσει δομικό παράγοντα δημιουργίας και προαγωγής της έμφυλης ισότητας ή επίτασης του έμφυλου διαχωρισμού και της ανισότητας.

Η ένταξη της διάστασης του φύλου στην εκπαιδευτική διαδικασία και η πολυεπίπεδη συναρμογή της με τα επιμέρους στοιχεία της εκπαιδευτικής πράξης και ιδίως τα προγράμματα σπουδών, τα διδακτικά βιβλία και τα λοιπά διδακτικά υλικά, συστήνουν τον βασικό σκοπό της εκπόνησης του παρόντος Οδηγού.

Η σύνταξη Προγραμμάτων Σπουδών υπό το πρίσμα της οπτικής του φύλου προωθεί ουσιαστικά αναγκαίες και ώριμες αλλαγές, που ενισχύουν στρατηγικές εκπαιδευτικές επιδιώξεις στο επίκεντρο των οποίων είναι, μεταξύ άλλων, η διεύρυνση της ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών και η αδρανοποίηση των υφιστάμενων αρνητικών κοινωνικών διακρίσεων βάσει κοινωνικής τάξης, φυλής, φύλου, πολιτισμικής προέλευσης κ.ο.κ.

ι. Αναγκαιότητα και χρησιμότητα του Οδηγού

Η σύνταξη του παρόντος Οδηγού στοχεύει στην ένταξη της οπτικής του φύλου στα Προγράμματα Σπουδών και κατά συνέπεια στις εκπαιδευτικές πρακτικές, στην τάξη και στο ευρύτερο εκπαιδευτικό σύστημα. Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται επισκόπηση της σχετικής εκπαιδευτικής πολιτικής σε εθνικό και διεθνικό επίπεδο, παρέχονται πληροφορίες και εννοιολογικά εργαλεία για τη διερεύνηση και την κατανόηση των έμφυλων διαχωρισμών στην εκπαίδευση σε αναφορά με τα προγράμματα σπουδών και τα διδακτικά υλικά και διασαφηνίζονται κάποιες όψεις τους που αφορούν στη δομή, στη γλώσσα και στα περιεχόμενά τους.

Η Ελλάδα έχει υπογράψει (11.5.2011) τη Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας του Συμβουλίου της Ευρώπης, γνωστή και ως Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης. Αυτή προτρέπει τα συμβαλλόμενα μέρη να αξιοποιήσουν στο διδακτικό τους υλικό θέματα όπως τους μη στερεοτυπικούς ρόλους των φύλων, τον αμοιβαίο

σεβασμό, τη μη βίαιη επίλυση των συγκρούσεων στις διαπροσωπικές σχέσεις, το δικαίωμα στην προσωπική ακεραιότητα, προσαρμοσμένα στη βαθμιαία εξελισσόμενη ικανότητα των μαθητών/-τριών, στα επίσημα προγράμματα σπουδών και σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης, όπως επισημαίνεται από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας Φύλων.

Στα ελληνικά δεδομένα η καταγραφή και η χαρτογράφηση των σχολικών προγραμμάτων και εγχειριδίων που ασχολούνται με τις έμφυλες ταυτότητες, το ζήτημα των έμφυλων σχέσεων και της σεξουαλικής εκπαίδευσης παρουσιάζουν κενά -βλέπε και έρευνες ΚΕΘΙ-, δεδομένου ότι οι σχετικές προσπάθειες είχαν πάντοτε έναν αποσπασματικό χαρακτήρα.

Οφείλουμε, ωστόσο, να επισημάνουμε ότι σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της ένταξης της οπτικής του φύλου στην εκπαίδευση συνιστά μεταξύ άλλων η υπογραφή Συμφώνου Συνεργασίας μεταξύ ΥΠΕΠΘ, ΓΓΙΦ, ΕΚΔΔΑ και ΚΕΘΙ με σκοπό τον σχεδιασμό και την υλοποίηση επιμορφωτικού έργου σε ζητήματα ισότητας των φύλων. Ένα ακόμη σημαντικό βήμα αποτελεί η εισαγωγή της Θεματικής Εβδομάδας Ενημέρωσης και Ευαισθητοποίησης σε ζητήματα Διατροφής, Εθισμού-Εξαρτήσεων και Έμφυλων Ταυτοτήτων από το σχολικό έτος 2016-17 ([φ20 1 220482 62 23 12 2016](#)) στο πλαίσιο του προγράμματος του γυμνασίου.

Για την προαγωγή μιας εκπαίδευσης στη βάση της αλληλεγγύης και του σεβασμού της έμφυλης διαφορετικότητας, ο Οδηγός αυτός αναμένεται να συμβάλει στα κάτωθι:

- να συγκεντρωθούν και αναλυθούν σημαντικές πληροφορίες για την οπτική του φύλου στην εκπαίδευση,
- να ληφθούν υπόψη οι παράμετροι εκείνες που δημιουργούν έμφυλους καταμερισμούς, τόσο στη δομή και το περιεχόμενο, όσο και στη γλώσσα των Προγραμμάτων Σπουδών,
- να διαμορφωθούν παιδαγωγικοί και διδακτικοί στόχοι, περιεχόμενα και πρακτικές συμπεριληπτικής εκπαίδευσης χωρίς διακρίσεις φύλου,
- να ενταχθεί η οπτική του φύλου στη γλώσσα σύνταξης των Προγραμμάτων Σπουδών, καθώς και στη δομή και τα περιεχόμενά τους,
- να εισαχθεί θεματικά το φύλο σε επιμέρους γνωστικά αντικείμενα, μαθήματα, θεματικές ενότητες σε διασύνδεση με ποικίλες άλλες έννοιες και κατηγορίες κοινωνικής ανάλυσης, όπως η πολυπολιτισμικότητα, η γλώσσα και το περιβάλλον.

Η ένταξη του φύλου στην εκπαίδευση προάγει τους στόχους του εκπαιδευτικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών στόχων για την εκπαίδευση.

ii. Ταυτότητα και διάρθρωση του Οδηγού

Ο Οδηγός δεν συστήνει ένα αυστηρό πλαίσιο διαδικασιών και κανόνων για τη σύνταξη προγραμμάτων σπουδών με την οπτική του φύλου. Είναι ευέλικτος και έχει σχεδιαστεί έτσι, ώστε να απαντά σε ποικίλες ερωτήσεις, σε διαφορετικά πλαίσια –βαθμίδες, γνωστικά αντικείμενα, μαθήματα, παιδαγωγικούς και διδακτικούς στόχους- και μεταξύ διαφορετικών ομάδων μελέτης. Μπορεί, επίσης, να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για τη σύνταξη, διαμόρφωση ή/και αναδιαμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών.

Στη συνέχεια αυτού του εισαγωγικού κεφαλαίου, ο Οδηγός διαρθρώνεται σε τρία επιμέρους κεφάλαια.

Στο πρώτο γίνεται μια παρουσίαση της οπτικής του φύλου σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στη συναρμογή προγραμμάτων σπουδών και φύλου και αναλύεται η ως άνω διασύνδεση σε αναφορά με τα θέματα της πρόσβασης στα Προγράμματα Σπουδών και την εκπαίδευση γενικότερα, των εκπαιδευτικών ευκαιριών και των έμφυλων διαχωρισμών. Υπό το πρίσμα μιας κοινωνικής αλλαγής διερευνάται η ένταξη του φύλου στα προγράμματα σπουδών και

αποτυπώνονται δράσεις του Εθνικού Σχεδίου για την εκπαίδευση για τον έλεγχο και την αξιολόγηση των Προγραμμάτων Σπουδών υπό την οπτική του φύλου.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται όψεις των Προγραμμάτων Σπουδών, όπως η χρησιμοποιούμενη γλώσσα, η δομή και η διάρθρωση, το περιεχόμενο κ.λπ. σε αναφορά με το φύλο.

Τέλος, στο Παράρτημα του Οδηγού ανευρίσκονται όροι, έννοιες και ορισμοί σχετικοί με την οπτική του φύλου.

ΜΕΡΟΣ Α΄

i. Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ

Ως διεθνείς και ευρωπαϊκές πολιτικές για την ισότητα των φύλων νοούνται οι σχετικές με το φύλο δεσμεύσεις, πρωτοβουλίες και δράσεις, όπως έχουν διαμορφωθεί και αναληφθεί από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών και άλλους σημαντικούς διεθνείς και ευρωπαϊκούς θεσμούς.

Η Ελλάδα, ως μέλος τόσο της Ευρωπαϊκής όσο και της Διεθνούς Κοινότητας, έχει κυρώσει τις Συνθήκες της Ε.Ε καθώς και αρκετές από τις Διεθνείς Συμβάσεις, οι οποίες φέρουν νομικές δεσμεύσεις ευρωπαϊκού και διεθνούς χαρακτήρα, αντίστοιχα. Ένα μεγάλο τμήμα των εθνικών νομοθετικών ρυθμίσεων πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με τις Διεθνείς Συμβάσεις και τις Κοινοτικές Οδηγίες, αλλά και σε συσχετισμό με τις πιέσεις του φεμινιστικού κινήματος (για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την Οπτική του Φύλου στο διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό συγκείμενο βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II).

ii. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Μολονότι τα ίσα δικαιώματα διασφαλίζονται θεωρητικά και η συμμετοχή των δύο φύλων στην εκπαίδευση είναι πλέον δεδομένη σε διεθνή κλίμακα, στις περισσότερες περιπτώσεις η πραγματικότητα είναι τελείως διαφορετική. Η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στην καθημερινή ζωή εξακολουθεί να υπονομεύεται, καθώς γυναίκες και άνδρες δεν απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα στην πράξη. Οι διαρθρωτικές ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών εξακολουθούν να υφίστανται. Προς τούτο άλλωστε συνηγορούν η συνεχιζόμενη υποεκπροσώπηση των γυναικών σε θέσεις κύρους και εξουσίας και η βία κατά των γυναικών.

Αν και εξακολουθεί να υπάρχει έλλειμμα στατιστικών στοιχείων κατά φύλο, γεγονός που δυσχεραίνει την αξιολόγηση τόσο των προβλημάτων όσο και της προόδου του gender mainstreaming,¹ οι γυναίκες αποτελούν μόνο το 20% του φοιτητικού πληθυσμού στις ΤΠΕ, αλλά και στους χώρους της ανώτατης εκπαίδευσης που σχετίζονται με τις φυσικές επιστήμες και τα μαθηματικά. Η διασφάλιση της ισότητας των φύλων απαιτεί πολυδιάστατη προσέγγιση, που περιλαμβάνει σφαιρικό συνδυασμό μέτρων πολιτικής σε όλους τους τομείς, και ιδίως στην εκπαίδευση, την απασχόληση και την επαγγελματική σταδιοδρομία, την επιχειρηματικότητα, την ίση αμοιβή για ίσης αξίας εργασία, την εξισορρόπηση μεταξύ οικογενειακού και επαγγελματικού βίου, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας κέντρων παιδικής μέριμνας και την ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στη διαδικασία λήψης πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων.

Με απώτερο στόχο την αποφυγή των διακρίσεων φύλου στην αγορά εργασίας, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συστήνουν στα κράτη-μέλη να εξαλείψουν την επίδραση που έχουν τα στερεότυπα φύλου στην επιλογή κλάδου και προγράμματος

¹ η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλες τις πολιτικές

σπουδών. Οι στόχοι για την ισότητα των φύλων στις ευρωπαϊκές πολιτικές για την εκπαίδευση αποσκοπούν στην αύξηση του αριθμού των γυναικών στους επιστημονικούς και τεχνολογικούς κλάδους και στην εξασφάλιση της ισότητας των φύλων στην τριτοβάθμια και τη συνεχιζόμενη εκπαίδευση. Η αποτελεσματικότητα όμως τέτοιων μέτρων, ως προς την εξάλειψη του χάσματος μεταξύ των δύο φύλων, έχει υποστεί κριτική, αφού, όπως αναφέρει και η Subrahmanian (2005), ένα εκπαιδευτικό σύστημα με ίσους αριθμούς αγοριών και κοριτσιών μπορεί στην πραγματικότητα να μη βασίζεται στην ισότητα των φύλων.

Η ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως δικαίωμα στην εκπαίδευση (πρόσβαση και συμμετοχή), δικαιώματα εντός της εκπαίδευσης (εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, διαδικασίες και εκροές στις οποίες λαμβάνεται υπόψη η διάσταση του φύλου) και δικαιώματα μέσω της εκπαίδευσης (σημαντικά εκπαιδευτικά αποτελέσματα που συνδέουν την ισότητα στην εκπαίδευση με τις ευρύτερες διαδικασίες της αμεροληψίας με βάση το φύλο).

Κατά την Subrahmanian², το σημαντικότερο στην εκπαίδευση είναι η ισότητα των φύλων όσον αφορά: α) στη συμμετοχή και την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης, β) στο εκπαιδευτικό σύστημα, γ) στο επάγγελμα του/της εκπαιδευτικού, δ) στο πρόγραμμα σπουδών (curriculum), ε) στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών (νόρμες και αξίες που μεταδίδονται στην εκπαίδευση), και στ) στη συμμετοχή των γονιών στην εκπαίδευση. Η ενσωμάτωση της οπτικής της ισότητας των φύλων στα προγράμματα σπουδών, τις εκπαιδευτικές πρακτικές, την τάξη και την κουλτούρα του σχολείου και στα προγράμματα εκπαίδευσης των διδασκόντων/-ουσών μπορεί να είναι μια πολλά υποσχόμενη στρατηγική, αλλά η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται από τη βούληση, τη στάση και τις ενέργειες των εθνικών αρχών.

ΜΕΡΟΣ Β'

Ι. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Η φιλοσοφία του εκάστοτε Προγράμματος Σπουδών (curriculum) και η θεωρία που υιοθετείται από τους συντάκτες /τις συντάκτριές του εξαρτώνται από το πολιτικο-κοινωνικό σύστημα που καλείται να υπηρετήσει η εκπαίδευση. Στο βιβλίο του «Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα» (1993) ο M. Apple³ επιχείρησε να εξηγήσει τις φανερές και κρυφές ή κωδικοποιημένες ανακλάσεις των τύπων της υλικής παραγωγής, των ιδεολογικών αξιών, των ταξικών σχέσεων και των δομών της κοινωνικής εξουσίας στη συνείδηση των ανθρώπων, σε μια ορισμένη ιστορική κοινωνικοοικονομική κατάσταση.

Για την εκπόνηση των προγραμμάτων σπουδών λαμβάνονται υπόψη διάφορες αρχές παιδαγωγικής, ψυχολογικής και διδακτικής φύσης. Παράλληλα, η σύνταξή τους επηρεάζεται από παράγοντες όπως η κουλτούρα, η παράδοση, η θρησκεία, η ιστορία κάθε λαού, το πολιτικό καθεστώς κάθε χώρας, η οικονομική και τεχνολογική της ανάπτυξη και οι σχετικές ανάγκες της, τα διαθέσιμα μέσα, οι φυσικοί πόροι κ.ά.

Το Πρόγραμμα Σπουδών της γενικής εκπαίδευσης περιλαμβάνει τη γνώση που οι αρμόδιοι παράγοντες και ειδικοί θεωρούν αναγκαία και κατάλληλη να διδάσκεται στα σχολεία. Καθώς αλλάζει η κοινωνία, συμπαρασύρει το πρόγραμμα σπουδών, όπως και τον τρόπο με τον οποίο κάποιο περιεχόμενο γνώσης αποτιμάται ως αξιόλογο. Συστηματικές μελέτες έχουν δείξει ότι το curriculum

² Subrahmanian, R. (2005). Gender Equality in Education: Definitions and Measurements. *International Journal of Educational Development*, 25, σσ. 395-407

³ Apple, M. (1993). *Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα*, Αθήνα: Παρατηρητής.

και οι μέθοδοι/πρακτικές διδασκαλίας μπορεί να εκφράζουν ιδέες και πρακτικές που χαρακτηρίζονται από την ανισότητα των φύλων.

Η αξία και η σημασία της εκπαίδευσης είναι κυρίαρχη σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές/τριες όλων των φύλων, οι εκπαιδευτικοί, οι οικογένειες και η ευρύτερη κοινωνία βλέπουν την εκπαίδευση και ειδικότερα το περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών. Σε πολλές κοινωνίες, υποθέσεις σχετικά με το τι είναι κατάλληλο ως περιεχόμενο μάθησης για τα αγόρια και τα κορίτσια μπορούν να υπονομεύσουν την ισότητα στη μάθηση. Για παράδειγμα, σε πολλές κοινωνίες θεωρείται ότι τα κορίτσια δεν σημειώνουν υψηλές επιδόσεις στα μαθηματικά και ότι τα αγόρια δεν ενδείκνυται να αποκτούν γνώσεις για τη φροντίδα των μικρών παιδιών (Shakeshaft, 1995). Επίσης, οι υποθέσεις του προγράμματος σπουδών, όπως και η διδασκαλία που τις συνοδεύει, μπορεί να ενισχύσουν τις ανισότητες λόγω φύλου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα κορίτσια συχνά να καταγίνονται με και να διαπρέπουν σε θέματα "χαμηλού στάτους". Κατά συνέπεια, οι μαθητές και οι μαθήτριες, μολονότι έχουν ισότιμη πρόσβαση στην εκπαίδευση, δεν έχουν αποκτήσει ισότιμη πρόσβαση και στη δύναμη που συνεπάγονται συγκεκριμένοι τύποι και περιεχόμενα γνώσεων που περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα σπουδών.

Προς την κατεύθυνση της άρσης των ανισοτήτων, επιχειρείται συνειδητά σε πολλές χώρες να παρουσιάζονται γυναίκες σε θετικούς ρόλους και να διαχέονται σαφή μηνύματα σχετικά με τη σημασία της εκπαίδευσης των κοριτσιών και της ανάγκης για ίσες ευκαιρίες. Ωστόσο, τα στερεότυπα φύλου και οι ανισότητες εξακολουθούν να υφίστανται σθεναρά στα σχολικά προγράμματα και στις κοινωνικές αφηγήσεις. Οι γυναίκες εξακολουθούν να εμφανίζονται, σε σημαντικό βαθμό, σε πρακτικούς ρόλους, ενώ οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων στην κορυφή της ιεραρχίας τείνουν να είναι άνδρες.

ii. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ως γνωστό, οι κυβερνήσεις έχουν την ευθύνη ανάπτυξης εκπαιδευτικών πολιτικών για την εκπαίδευση των παιδιών καθώς και για τη μακροπρόθεσμη ευημερία τους. Το σύνθημα "Εκπαίδευση για Όλους" σημαίνει την ανελλιπή, συστηματική και με νόημα φοίτηση όλων, κοριτσιών και αγοριών. Υπό αυτό το πρίσμα θα πρέπει τα κορίτσια και οι γυναίκες όλων των ηλικιών να έχουν κάθε δυνατότητα να αναπτύξουν το δυναμικό τους μέσω της εκπαίδευσης, ώστε να εξασφαλίσουν μακροπρόθεσμα, με όχημα την εκπαίδευση, την πλήρη και ισότιμη συμμετοχή τους στην οικοδόμηση ενός καλύτερου κόσμου, δεδομένου ότι για πολλά κορίτσια, η ανισότητα των φύλων είναι χαρακτηριστικό τόσο της καθημερινής ζωής τους όσο και της εκπαιδευτικής τους εμπειρίας.

Η Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ),⁴ αρμόδιος κυβερνητικός φορέας για τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την παρακολούθηση της εφαρμογής των πολιτικών για την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών σε όλους τους τομείς, ενσωμάτωσε και επικαιροποίησε στο *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων 2016-2020 (ΕΣΔΙΦ)* (<http://www.isotita.gr/wp-content/uploads/2017/04/ESDIF.pdf>) τις βασικές αρχές και τους στρατηγικούς στόχους που τέθηκαν από το Εθνικό Πρόγραμμα για την Ισότητα των Φύλων 2010-2013, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες

---

⁴ Η ΓΓΙΦ αποτελεί αυτοτελή Δημόσια Υπηρεσία και είναι αρμόδια για την προώθηση και πραγματοποίηση της νομικής και ουσιαστικής ισότητας των φύλων σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής.

ανάγκες και συνθήκες, που προέκυψαν και διαμορφώνουν το πεδίο της ισότητας των φύλων την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Επιδιώξεις του Εθνικού Σχεδίου Δράσης στον τομέα της Εκπαίδευσης αποτελούν ο εκσυγχρονισμός του κοινωνικού προτύπου, η αξιοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην καταπολέμηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων, η προώθηση της ισόρροπης συμμετοχής των φύλων στην εκπαίδευση, την επιστήμη και την έρευνα, η ενίσχυση και αξιοποίηση του συνόλου του ανθρώπινου δυναμικού και η παράλληλη εξάλειψη κάθε μορφής διακρίσεων λόγω φύλου. Προτεραιότητα του Εθνικού Σχεδίου Δράσης είναι η ανάπτυξη πολιτικών που απαιτούν ολιστικές προσεγγίσεις και διερεύνηση από τη σκοπιά του φύλου όλων των παραγόντων που επηρεάζουν το εκπαιδευτικό σύστημα, προκειμένου να οδηγήσουν στον μετασχηματισμό της εκπαίδευσης προς μία μη σεξιστική κατεύθυνση. Στο εκπαιδευτικό πλαίσιο είναι δυνατό να προωθηθεί η ισότητα των φύλων και να αναδειχθεί σε θεμελιώδη αξία της δημοκρατίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ισοπολιτείας.

Σε ό,τι αφορά τον τομέα της εκπαίδευσης προβλέπεται, μεταξύ άλλων :

Δράση 3: Έλεγχος και αξιολόγηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών (ΑΠΣ) και του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγράμματος Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) υπό την οπτική του Φύλου κι αναμόρφωση αυτών, όπου απαιτείται, με έμφαση σε γλώσσα και περιεχόμενο.

Η ισότητα των φύλων στη διδασκαλία αποτελεί βασική συνιστώσα της ποιοτικής εκπαίδευσης. Για να αυξηθεί η ισότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση και να υποστηριχθεί η πρόοδος για όλους, είναι απαραίτητο να αναπτυχθούν καινοτόμες μέθοδοι διδασκαλίας και μάθησης και προγράμματα σπουδών που επιτρέπουν, ανεξαρτήτως φύλου, την ισότιμη συμμετοχή στη σχολική διαδικασία και μάθηση.

Η σχολική κουλτούρα, το επίσημο ωρολόγιο πρόγραμμα και οι πρακτικές του σχολείου έξω από τα μαθήματα, για παράδειγμα σε χώρους παιχνιδιού ή κατά τη διάρκεια των γευμάτων, επίσης επηρεάζουν το πώς μαθαίνουν οι μαθήτριες και οι μαθητές, ανεξαρτήτως φύλου. Έτσι, η ισότητα των φύλων πρέπει να αποτελέσει κεντρικό στοιχείο της λειτουργίας του σχολείου, των προγραμμάτων σπουδών και των μεθόδων διδασκαλίας.

Το Πρόγραμμα Σπουδών (curriculum) και το αντίστοιχο διδακτικό υλικό που σέβεται την ισότητα των φύλων θα πρέπει να δίνει απάντηση στα ακόλουθα ερωτήματα:	
1	Αντανακλά τις ανάγκες και τις εμπειρίες της ζωής τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών;
2	Τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια αισθάνονται σίγουροι/ες ότι δύνανται να κάνουν επιλογές γνωστικών αντικειμένων που μπορεί να μην προορίζονται «παραδοσιακά» για το φύλο τους;
3	Συμμετέχουν τα κορίτσια και επιτυγχάνουν εξίσου υψηλές επιδόσεις με τα αγόρια στα μαθηματικά, την τεχνολογία και τις φυσικές επιστήμες (STEM), και τα αγόρια αντίστοιχα σε αντικείμενα, όπως η λογοτεχνία και η ιστορία;
4	Το Πρόγραμμα Σπουδών προάγει την ειρήνη, τη δημοκρατία και την ισότητα για τα αγόρια και τα κορίτσια ανεξάρτητα από φυλή, τάξη, κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, αναπηρία, θρησκεία, εθνική προέλευση κ.τ.ό.;
5	Οι δραστηριότητες σπουδών / εξωσχολικές δραστηριότητες προσελκύουν εξίσου το ενδιαφέρον για συμμετοχή και των δύο φύλων;

6	Στο Πρόγραμμα Σπουδών περιλαμβάνονται δραστηριότητες για την αντιμετώπιση και την άρση των υφιστάμενων κοινωνικών στερεοτύπων σχετικά με τα αγόρια και τα κορίτσια;
7	Υπάρχουν δραστηριότητες (όπως αθλητισμός, πολιτιστικές εκδηλώσεις κ.λπ.) που διοργανώνονται από εκπαιδευτικούς και αποσκοπούν στο να άρουν τις διακρίσεις λόγω φύλου και να προωθήσουν δίκαιη και αμοιβαία υποστηριζόμενη κουλτούρα, φιλική προς το φύλο, στη σχολική μονάδα;

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Γενικά

Τα Προγράμματα Σπουδών και κατ' επέκταση τα σχολικά εγχειρίδια πρέπει να συμμορφώνονται με τα διεθνή πρότυπα για την ισότητα των φύλων ως προς το περιεχόμενο και τις κάθε είδους απεικονίσεις.

Συγκεκριμένα, πρέπει να αναδεικνύεται η ενίσχυση της ισότητας των φύλων, να εξηγούνται οι μηχανισμοί και οι δομές που οδηγούν σε διακρίσεις και να τονίζεται η έννοια της ποικιλομορφίας ως θετική. Σημαντικό είναι να αναφέρονται τα προβλήματα της ανισότητας και των διακρίσεων, οι αιτίες τους καθώς και να παρουσιάζονται οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες με τέτοιο τρόπο, ώστε να ενισχύεται το πνεύμα της ισότητας και συνεργασίας. Η ανάδειξη, επίσης, των επιτευγμάτων των εν λόγω κοινωνικών ομάδων στο παρελθόν καθώς και προτάσεις για ανοικτή συζήτηση αναφορικά με τα διάφορα κοινωνικά ρεύματα που στρέφονται ενάντια στην ισότητα, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στα Προγράμματα Σπουδών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Ειδικότερα η ένταξη της οπτικής του φύλου στα Προγράμματα Σπουδών θα πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με τα ακόλουθα:

A. Γλώσσα

Ός γνωστό, η γλώσσα εκτός από εργαλείο επικοινωνίας είναι φορέας ιδεολογίας. Όταν χρησιμοποιούνται λέξεις και εκφράσεις που απαξιώνουν και υποβαθμίζουν το ένα φύλο (σχεδόν κατά κανόνα το γυναικείο) έναντι του άλλου, τότε η γλώσσα είναι σεξιστική και αυτό σημαίνει ότι ευνοεί τη σεξιστική συμπεριφορά και νομιμοποιεί την άνιση ιεράρχηση των φύλων.

Ο γλωσσικός σεξισμός, δηλαδή οι πρακτικές που οδηγούν στη διάκριση ατόμων ή ομάδων με γνώμονα το φύλο τους, με συνήθη στόχο τις γυναίκες, εντοπίζεται: α) στη μορφολογία των ονομάτων, β) στη χρήση των αντωνυμιών, γ) στη σύνταξη προφορικού ή/και γραπτού λόγου, δ) στη λεξική σημασία των ονομάτων, ε) στα «ουδέτερα» ως προς το φύλο λεξιλόγια, κ.λπ. Πρόσφατα (Νοέμβριος 2014), δημοσιεύτηκε [«Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα»](#) του Ελληνικού Κράτους, στο πλαίσιο του Έργου «Ένταξη της ισότητας των φύλων στη γλώσσα των διοικητικών εγγράφων», που υλοποιήθηκε από τον Ιούνιο μέχρι και το Νοέμβριο του 2014 για λογαριασμό της Γενικής Γραμματείας Ισότητας από την INTRAWAY και Ομάδα του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Ο συγκεκριμένος Οδηγός αποτελεί εξειδικευμένο και εύχρηστο εργαλείο για την

αναγνώριση και κατανόηση του γλωσσικού σεξισμού που διέπει τα κάθε είδους εν χρήσει διοικητικά έγγραφα, αλλά και εργαλείο ευαισθητοποίησης σε ένα πεδίο που συντελεί, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, στη διαμόρφωση συλλογικής κοινωνικής συνείδησης. Ταυτόχρονα εστάλη και σχετική εγκύκλιος (25 Φεβρουαρίου 2016), με θέμα «Υπέρβαση του «γλωσσικού σεξισμού» και ένταξη της διάστασης του φύλου στα διοικητικά έγγραφα», από τον Αναπλ. Υπουργό Εσωτερικών και Διοικ. Ανασυγκρότησης προς όλες τις Δημόσιες Υπηρεσίες της χώρας (Υπουργεία, Ανεξάρτητες Αρχές, Δημ. Οργανισμούς, Ν.Π.Δ.Δ. κ.λπ.).

B. Διάρθρωση

Η ένταξη της οπτικής του φύλου στα υπό εκπόνηση Προγράμματα Σπουδών (curricula) δύναται να πραγματοποιηθεί υπό το πρίσμα της διεπιστημονικότητας και της διαθεματικότητας. Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση υλοποιείται κυρίως με την ενδοκλαδική συνοχή εντός κάθε γνωστικού αντικειμένου, με τις διακλαδικές συσχετίσεις μεταξύ γνωστικών αντικειμένων και με θεματοκεντρικές εφαρμογές που αποτελούν και την αυθεντική εκδοχή της διαθεματικότητας. Οι διαθεματικές προσεγγίσεις, καθώς συναίρουν το περιεχόμενο διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων (μαθημάτων), συμβάλλουν στην υπέρβαση των φραγμών που έχουν καθιερωθεί ανάμεσα σε αυτά και διευκολύνουν την ενασχόληση αγοριών και κοριτσιών με όλα τα μαθήματα. Προκειμένου να προωθηθούν οι τρεις αυτές επιλογές πρέπει να δοθεί έμφαση κατά τη διδασκαλία σε δύο τομείς:

i) στην εννοιοκεντρική προσέγγιση, όπου επιδιώκεται η συνοχή και οι συναρτήσεις σε τρεις τομείς: α) ενδοκλαδικά, σε κάθε γνωστικό αντικείμενο (ενδοκλαδική συνοχή), β) διακλαδικά, ανάμεσα στα γνωστικά αντικείμενα (διακλαδική συσχέτιση), και γ) θεματοκεντρικά, με μελέτη θεμάτων, που ανακύπτουν από τα επιμέρους γνωστικά αντικείμενα.

ii) στις Διαθεματικές δεξιότητες – Εγγραμματισμό: Ως γνωστό, η προώθηση της διαθεματικότητας έχει στόχο την καλλιέργεια βασικών αξιών και στάσεων και την απόκτηση δεξιοτήτων που απαιτούν οι σύγχρονες κοινωνίες της γνώσης (Καρατζιά-Σταυλιώτη, 2002). Η δεξιότητα της κατανόησης και της παραγωγής γραπτού λόγου, η δεξιότητα εφαρμογής των μαθηματικών στην καθημερινότητα και η δεξιότητα επικοινωνίας και συνεργασίας αποτελούν δείγματα δεξιοτήτων που αναφέρονται σε όλα τα προγράμματα των κρατών-μελών της Ε.Ε. αλλά και άλλων προηγμένων χωρών, όπως είναι η Αυστραλία (βλ. Kalantzis & Cope, 2001).

Γ. Περιεχόμενα

Οι μαθησιακοί στόχοι και δραστηριότητες των Προγραμμάτων Σπουδών όλων των γνωστικών αντικειμένων συνιστάται:

- να εστιάζουν στη γνώση και στην εμπειρογνωμοσύνη,
- να καλλιεργούν ικανότητες/δεξιότητες, αξίες, στάσεις και συμπεριφορές,
- να προσανατολίζονται σε συμμετοχικές και ενεργητικές μεθόδους,
- να συνεισφέρουν στη διαπολιτισμική μάθηση, στη μάθηση μεταξύ των γενεών και στη διαχείριση συγκρούσεων,
- να αντιμετωπίζουν θετικά την ποικιλομορφία.

Η παρουσίαση των δύο φύλων, καθώς και των ανθρώπων από ομάδες διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης (με ειδικές ανάγκες, μετανάστες, lesb-trans-homo, νέους και ηλικιωμένους) είναι ανάγκη να πραγματοποιείται μη στερεοτυπικά, με σεβασμό και με αναφορά στα δικαιώματά τους σε διεθνές και εθνικό επίπεδο.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την παρουσίαση των προσώπων, της οικογένειας, της εργασίας και της σεξουαλικής συμπεριφοράς, αναφέρονται τα ακόλουθα:

Πρόσωπα:

- Τα πρόσωπα από κάθε ηλικιακή ομάδα, νέοι και ηλικιωμένοι, θα πρέπει να παρουσιάζονται θετικά και να επεξηγούνται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ενδιαφέροντά τους.
- Επίσης, οι άνθρωποι με κάποια αναπηρία ή δυσκολία να αντιμετωπίζονται ως ενεργά και ισότιμα μέλη της κοινωνίας με ίδια δικαιώματα.
- Η παρουσίαση τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών πρέπει να είναι δίκαιη και ισότιμη και να μην προσεγγίζεται το θέμα της ισότητας των φύλων μόνο από ηθική αλλά και από νομική πλευρά.

Οικογένεια:

- Η παρουσίαση της οικογένειας να μην πραγματοποιείται με ιδεατό και παραδοσιακό τρόπο. Διαφορετικές μορφές της οικογένειας, όπως ομόφυλα ζευγάρια, μονογονεϊκές οικογένειες, πολυμελείς, εκτεταμένες οικογένειες ή οικογένειες με ένα παιδί αντιστοιχούν στη σημερινή πραγματικότητα της κοινωνίας μας.
- Η σπουδαιότητα της ίσης κατανομής των ευθυνών ανάμεσα στα μέλη της όποιας μορφής οικογένειας θα πρέπει να τονίζεται και να παρουσιάζονται επιδεικνύοντας το ίδιο ενδιαφέρον σχετικά με τον οικογενειακό σχεδιασμό, τη στέγαση, τη διαχείριση του νοικοκυριού και την ανατροφή των παιδιών.

Εργασία:

Στις απεικονίσεις των ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας θα πρέπει:

- να παρουσιάζεται ισορροπημένος αριθμός γυναικών και αντρών στον εργασιακό βίο και σε διάφορα επαγγέλματα,
- να προσφέρονται ποικίλα πρότυπα ρόλων για τη μελλοντική επιλογή επαγγέλματος, με τέτοιο τρόπο, ώστε να παρακινούνται οι μαθητές/τριες να σκεφτούν επαγγέλματα που δεν είναι τυπικά «αντρικά» ή «γυναικεία»,
- να παρουσιάζονται με τον ίδιο τρόπο σε ιδιωτικές και επαγγελματικές περιστάσεις και να απεικονίζονται σε διάφορα επαγγέλματα και όχι αποκλειστικά σε κλασικές στερεότυπες θέσεις εργασίας.

Σεξουαλική συμπεριφορά

- Η σεξουαλική συμπεριφορά δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται με στερεοτυπικούς ρόλους (π.χ. άντρας ενεργητικός, γυναίκα παθητική). Απαιτούμενη προϋπόθεση για τους στόχους και τις δραστηριότητες που προτείνονται στα Προγράμματα Σπουδών τόσο της Πρωτοβάθμιας όσο και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, καθώς και για την παρουσίαση χαρακτήρων, συμπεριφορών και συναισθημάτων, είναι η έκλειψη του διαχωρισμού σε «αγορίστικα» και «κοριτσίστικα». Τα κορίτσια και τα αγόρια παρουσιάζονται με ποικιλόμορφα ενδιαφέροντα, ενασχολήσεις στον ελεύθερο χρόνο, ικανότητες, ταλέντα και όχι με στερεοτυπικό τρόπο.
- Ειδικότερα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Λύκειο) είναι χρήσιμο και θεμιτό να θίγονται θέματα, όπως ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η σεξουαλική ταυτότητα. Οι μαθητές/τριες θα πρέπει να πληροφορούνται επί των ζητημάτων αυτών χωρίς στερεότυπα, να παρουσιάζονται τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων και της ΛΟΑΤΚΙ⁵ κοινότητας και ο αγώνας τους για αυτά, να εμφανίζονται οι άνθρωποι με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό σε καθημερινές καταστάσεις και να μην μειώνονται/απαξιώνονται κοινωνικές ομάδες λόγω της σεξουαλικής τους ταυτότητας και του σεξουαλικού τους προσανατολισμού.

Δ. Αξιολόγηση

Σύμφωνα με μελέτες που εντοπίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία (πχ Feingold, 1992) κάποιο τύποι αξιολόγησης ευνοούν τα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια. Όπως αναφέρεται, τα αγόρια τα καταφέρνουν καλύτερα στις ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών, ενώ τα κορίτσια αποδίδουν περισσότερο στις ερωτήσεις ανάπτυξης. Μολονότι η συζήτηση επί του θέματος είναι ακόμη ανοικτή, θα ήταν συνετό στα υπό εκπόνηση Προγράμματα Σπουδών και στις ακολουθούμενες πρακτικές αξιολόγησης να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά διαφορετικοί τύποι σε όλες τις φάσεις και τις μορφές της (αρχική, διαμορφωτική, τελική, περιγραφική) καθώς και διάφοροι τύποι εργαλείων (ερωτήσεις ανοιχτού/κλειστού τύπου, δημιουργικές δραστηριότητες κ.λπ.) προς αυτή την κατεύθυνση. Η αξιολόγηση θα πρέπει να αντανακλά τους γενικούς σκοπούς και στόχους του αντικειμένου και τα ειδικότερα συστατικά του. Θα πρέπει, επίσης, να είναι μια διαρκής και συνεχιζόμενη μαθησιακή διαδικασία, στην οποία οι μαθητές/τριες θα πρέπει να έχουν ενεργητικό ρόλο

Γενικά, για την αποτελεσματική εφαρμογή του προγράμματος σπουδών και την επίτευξη των μαθησιακών στόχων, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα ακόλουθα: α. οι διαδικασίες σύμφωνα με τις οποίες επιτυγχάνεται η μάθηση, β. η ελευθερία προς τους μαθητές/τριες να εφαρμόζουν τη νεοαποκτηθείσα γνώση και η προϊούσα εξ αυτής ικανοποίηση, γ. η ποικιλία και το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι περιεχόμενες δραστηριότητες, δ. η αποφυγή των ασαφειών στη διατύπωση των σκοπών και των στόχων του Προγράμματος Σπουδών, ε. η πιθανή έλλειψη κατανόησης από τον/την εκπαιδευτικό και τους μαθητές των επιδιώξεών τους στ. η έλλειψη προσαρμογής της διδακτέας ύλης και των άλλων δραστηριοτήτων στις κατά μέσο όρο γενικά αποδεκτές ικανότητες κάθε ηλικίας (Φλουρής, 1997:68-71). Ειδικότερα σε ό,τι αφορά στην εστίαση στην οπτική του φύλου, το Πρόγραμμα Σπουδών θα πρέπει να ελέγχεται αν και σε ποιο βαθμό:

⁵ LGBTQI: Λεσβίες, Ομοφυλόφυλοι, Αμφιφυλόφυλοι, Τρανσέξουαλ, Queering, Μεσοφυλικό

- εμμένει στους ρητά διατυπωμένους στόχους περί προώθησης της ισότητας των φύλων,
- δίνει έμφαση στην προώθηση αξιών και συμπεριφορών που προωθούν την ισότητα και
- προσανατολίζεται στην άρση στερεοτύπων που παγιώνουν και διαιωνίζουν ανισότητες.

ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΚΑΤΑ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ (ενδεικτικά)

Στο σημείο αυτό του Οδηγού θα αναφερθούν ενδεικτικά κάποιες προτάσεις οι οποίες μπορούν να ληφθούν υπόψη κατά την εκπόνηση των ΠΣ σε επιμέρους γνωστικά αντικείμενα. Ειδικότερα:

Στο μάθημα των Θρησκευτικών θα πρέπει να διερευνώνται και να αναδεικνύονται όλες οι δυνατότητες των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και οι έμφυλες διαστάσεις τους. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορούν να αξιοποιηθούν χωρία από θρησκευτικά κείμενα και κυρίως την Αγία Γραφή. Π.χ «όλοι οι άνθρωποι είναι πλάσματα του θεού και αξίζουν ισότιμα την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και το σεβασμό των δικαιωμάτων τους (ουκ ένι άρσεν και θήλυ)», «Ο Θεός παρέδωσε τη γη και την εμπιστεύθηκε σε όλους τους ανθρώπους από κοινού», «Οι χριστιανοί αγωνίζονται όχι μόνο για την προσωπική τους αλλαγή αλλά για τη μεταμόρφωση όλου του κόσμου». Επίσης, μπορούν να αξιοποιηθούν ευκαιριακές περιπτώσεις όπως οι εορταστικές εκδηλώσεις.

Το μάθημα της Λογοτεχνίας είναι μία ιδιαίτερη περίπτωση μαθήματος: «Ο λόγος των λογοτεχνικών προσώπων[...] αποτελεί μια ειδική θέαση του κόσμου». Η επίδραση των λογοτεχνικών έργων σε συνάφεια με την Οπτική του Φύλου εξαρτάται από: α. τον τρόπο διδακτικού χειρισμού της γραμματειακής «ύλης» και β. τον τρόπο πρόσληψης του έργου/των χαρακτήρων από τα παιδιά. Ωστόσο, θα μπορούσε να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή και να επισημαίνονται τα σημεία εκείνα του λογοτεχνικού κειμένου στα οποία: α. η έκβαση ή η λύση των προβλημάτων επιτυγχάνεται από τη δυναμική παρέμβαση εκπροσώπου του ενός φύλου (συνήθως των ανδρών), β. η ύπαρξη αφωνίας ή συστολής του λόγου των γυναικείων προσώπων (στοιχείο παθητικότητας) και γ. η δημιουργία προβλημάτων αυτοεκτίμησης μέσω της ταύτισης.

Όπως πολλές φορές έχει επισημανθεί για την Ιστορία, «το μεγαλύτερο μέρος της έχει γραφτεί από άνδρες» για άνδρες και σε σχέση με άνδρες. Επί πολλές δεκαετίες κυριάρχησε στην ιστοριογραφία και στο ιστορικό διδακτικό παράδειγμα το ιστορικό πολιτικό ή πολεμικό γεγονός. Η παρουσία των γυναικών στο πλαίσιο του μαθήματος θα πρέπει να αποδεσμευθεί από τους παραδοσιακούς και παθητικούς ρόλους οι οποίοι της επιφυλάσσονταν μέχρι σήμερα (π.χ. «γυναικόπαιδα») και να παρουσιάζεται η ισότιμη συνεισφορά και των δύο φύλων σε όλες τις ιστορικές εποχές και περιόδους.

Τα Μαθηματικά αποτελούν κοινωνικοπολιτισμικό δημιούργημα. Στο πλαίσιο των κοινωνικών αφηγημάτων, ως γνωστικό αντικείμενο κατατάσσεται στις περιοχές του ΠΣ οι οποίες διαθέτουν ιδιαίτερη ισχύ και λειτουργούν περιοριστικά για εκείνους που δεν διαθέτουν σε κάποιο βαθμό εμπειρογνωμοσύνης το περιεχόμενό τους.

Κατά συνέπεια, θα πρέπει σε κάθε ευκαιρία και σε όλους τους τόνους: α. να γίνεται αντιληπτό ότι δεν υπάρχουν φυσικά ή διανοητικά εμπόδια στην ενασχόληση όλων με τα Μαθηματικά, β. να αίρονται τα αρνητικά στερεότυπα που συνδέονται με αυτό, γ. να παρατίθεται η συμβολή ανδρών και γυναικών στην ιστορία των Μαθηματικών και δ. να περιλαμβάνονται σε όλο το εύρος του περιεχομένου τους παρεμβάσεις εξισορρόπησης και ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

Στις Φυσικές Επιστήμες στοιχεία που αξίζουν προσοχής και ιδιαίτερης μέριμνας είναι: α. η συχνότητα της παρουσίας των δύο φύλων, σε όλο το εύρος του ΠΣ, β. η αποφυγή των αποσιωπήσεων σε ό,τι αφορά τη συμβολή των γυναικών στην προαγωγή των αντίστοιχων επιστημών και γ. οι ρόλοι που αποδίδονται στα φύλα.

Στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής είναι δόκιμο : α. να ενθαρρύνονται τα παιδιά να δημιουργούν μεικτού φύλου ομάδες στο παιχνίδι, β. να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή των κοριτσιών στις δραστηριότητες που απαιτούν έντονη σωματική άσκηση και άμιλλα, γ. να απαλλαγούν τα αγόρια από την επιταγή της δύναμης, ταχύτητας και της νίκης, ώστε να απολαμβάνουν το ομαδικό παιχνίδι και τον αθλητισμό ανεξαρτήτως των επιδόσεών τους, και δ. να μειωθούν οι παράγοντες αποκλεισμού των παιδιών που δεν εκπληρώνουν τα στερεότυπα του φύλου τους

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η επίτευξη της ισότητας των φύλων στο χώρο της εκπαίδευσης θα πρέπει να διαθέτει διευρυμένη εστίαση, ώστε να συμπεριλαμβάνει όλα τα συστατικά της εκπαίδευσης. Οι μαθητές/τριες θα απολαμβάνουν τη φοίτησή τους στο σχολείο και την εμπειρία της μάθησης, εάν τα σχολεία εφαρμόσουν καλής ποιότητας προγράμματα σπουδών και μεθόδους διδασκαλίας και μάθησης, που προωθούν την ισότητα των φύλων. Τα προγράμματα σπουδών και τα διδακτικά βιβλία/υλικά αποτελούν υψηλής σημασίας στοιχεία της διδακτικής/μαθησιακής διαδικασίας κι ως εκ τούτου θα πρέπει να προσανατολίζονται, μέσω μιας διαρκούς βελτιωτικής διαδικασίας, στην παροχή και εξασφάλιση ολοένα και υψηλότερου επιπέδου δημοκρατικής, ευαίσθητης, ισότιμης και δίκαιας «εκπαίδευσης για όλους/ες».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Apple, M. (1993). *Ιδεολογία και Αναλυτικά Προγράμματα*, Αθήνα: Παρατηρητής.
- ΓΓΙΦ. (2017) *ΕΘΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ 2016 – 2020*.
- Γκασούκα, Μ., Γεωργαλλίδου Μ. (2014): *Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. INTRAWAY.
- Feingold, A. (1992): Sex differences in variability in intellectual abilities: a new look at an old controversy. *Review of Educational Research*, Vol. 62, No. 1, pp. 74–81.
- Frei S., and Leowinata S. (2014): *Gender Mainstreaming Toolkit for Teachers and Teacher Educators*, Canada: Commonwealth of Learning
- Gerard, E. (2012): *Gender in the Social Sciences: Political Science and Sociology Curricula at the Australian National University Summer Research Scholarship 2011–2012*, ANU Research School of Social Sciences, Cross-Disciplinary Research Scheme
- Hladschik, Patricia (2016): *Empfehlungen für nichtdiskriminierende Schulbücher. Fokus Gender und sexuelle Orientierung*, Wien. Polis.
- Κέντρο Ερευνών Θεμάτων Ισότητας (ΚΕΘΙ) (2008): *Σειρά Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Επιπτώσεων των Εκπαιδευτικών πολιτικών στο Φύλο*.

Ministerium für Schule und Weiterbildung des Landes Nordrhein-Westfalen. Gleichberechtigung praktisch lehren – lernen – leben. Impulse für die Koedukation an Schulen und für ein Konzept zur Förderung der Gleichberechtigung (Gender Mainstreaming) στο www.schulministerium.nrw.de-docs-Schulsystem-Grundlagen-Gender-mainstreaming-index.htm

Oxfam (2005): *Gender Equality in Schools*. Education and Gender Equality Series, Programme Insights. GB

Parker, L., Rennie, L., Fraser, B. (Eds) (1996) *Gender, Science and Mathematics*, Springer: Netherlands

Schiebinger, L (2006) *Ο νους δεν έχει φύλο; : Οι γυναίκες στις απαρχές της νεωτερικής επιστήμης* · (μτφρ Κατερίνας Αραμπατζή, επιμ. Μαρίας Ρεντετζή, Αθήνα : Κάτοπτρο.

Shakeshaft, C. (1995). Gendered leadership styles in educational organizations. In B. Limerick & B. Lingard (Eds), *Gender and changing educational management*. Sydney: Hodder & Stoughton

Subrahmanian,R. (2005). Gender Equality in Education: Definitions and Measurements. *International Journal of Educational Development*, 25, σς. 395-407

UNESCO/IBE/2017/OP/CD/01 *Training Tools for Curriculum Development: A Resource Pack for Gender-Responsive STEM Education* (Ανάκτηση από το διαδίκτυο 11.11.2017).

UNESCO (2015) *A Guide for Gender Equality in Teacher Education Policy and Practices*. (www.unesco.org/open-access/terms-use-ccbyncnd-en) (Ανάκτηση από το διαδίκτυο 25.11.2017)

UNESCO/IBE/2013/OP/CD/01 *Training Tools for Curriculum Development — A Resource Pack* ©UNESCO International Bureau of Education (UNESCO-IBE), 2013. http://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/resources/ibe-crp-2014_eng.pdf (Ανάκτηση από το διαδίκτυο 23.12.2017)

UNESCO/IBE/2011. *Gender and the Curriculum: a list of resources*

Wetheridge, L. (2016). *Girls' and women's literacy with a lifelong learning perspective: issues, trends and implications for the Sustainable Development Goals*. UNESCO: France.

Φλουρής, Γ. (1997). *Αναλυτικά Προγράμματα για μια νέα εποχή στην Εκπαίδευση*. (5^η έκδοση). Αθήνα: Γρηγόρη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΟΡΙΣΜΟΙ- ΕΝΝΟΙΕΣ

Ένα από τα κύρια ενδιαφέροντα του παρόντος οδηγού είναι το πώς η ισότητα των φύλων γενικότερα και η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου ειδικότερα γίνονται αντιληπτά και συνυπολογίζονται στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικών κυρίως στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά και στο κατά πόσον εφαρμόζονται στην πράξη.

Μαζί με το γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται η συγκεκριμένη προσπάθεια, το ενδιαφέρον εστιάζεται και στον τρόπο με τον οποίο η ισότητα των φύλων έχει οριστεί και αποδοθεί εννοιολογικά προκειμένου να διευκολύνει τη διαδικασία διαμόρφωσης των σχετικών πολιτικών. Στις σελίδες που ακολουθούν, ορίζονται οι κύριες έννοιες που έχουν σχηματιστεί για την προώθηση της ισότητας των φύλων στη χάραξη πολιτικής προς αποφυγή των προβλημάτων που, ενδεχομένως, μπορούν να προκύψουν από τη μη ορθή χρήση των όρων αυτών.

Οι έννοιες που παρατίθενται στη συνέχεια περιλαμβάνονται στη Μελέτη με τίτλο: «Σειρά Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Επιπτώσεων των Εκπαιδευτικών πολιτικών στο Φύλο» του Κέντρου Ερευνών Θεμάτων Ισότητας (ΚΕΘΙ) (2008) σσ 22-24:

Άμεση Διάκριση λόγω Φύλου (Sex Discrimination - Direct): Κάθε περίπτωση όπου ένα άτομο, λόγω του φύλου του, δέχεται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτή την οποία θα δεχόταν, έχει δεχτεί στο παρελθόν ή θα δεχθεί στο μέλλον σε ανάλογη κατάσταση ένα άτομο του άλλου φύλου.

Ανάλυση ως προς το Φύλο (Gender Analysis): Η μελέτη των διαφορών στις συνθήκες, τις ανάγκες, τους δείκτες συμμετοχής, την πρόσβαση σε πόρους, την ανάπτυξη, τον έλεγχο των περιουσιακών στοιχείων, τις εξουσίες λήψης αποφάσεων κ.λπ., μεταξύ γυναικών και ανδρών στο πλαίσιο των ρόλων που τους αποδίδονται βάσει του φύλου τους.

Αόρατοι Φραγμοί (Invisible Barriers): Οι συμπεριφορές και οι υποβόσκουσες σε αυτές παραδοσιακές αντιλήψεις, κανόνες και αξίες που εμποδίζουν την ενδυνάμωση και την πλήρη συμμετοχή (των γυναικών) στην κοινωνία.

Απόσταση μεταξύ των Φύλων (Gender Gap): Η διαφορά σε οποιοδήποτε τομέα μεταξύ των γυναικών και των ανδρών όσον αφορά στο επίπεδο συμμετοχής, πρόσβασης στα διαθέσιμα μέσα, δικαιωμάτων, αμοιβών ή παροχών.

Γυάλινη Οροφή (Glass Ceiling): Το αόρατο φράγμα, το οποίο προκύπτει από ένα περίπλοκο σύνολο δομών σε οργανώσεις όπου κυριαρχούν οι άνδρες και έχει ως αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται η ανάθεση ανώτερων θέσεων σε γυναίκες.

Γυναικείες Σπουδές/Σπουδές Φύλου (Women's Studies - Gender Studies): Μια ακαδημαϊκή, συνήθως διεπιστημονική προσέγγιση στην ανάλυση της κατάστασης των γυναικών και των σχέσεων μεταξύ των φύλων, καθώς και της διάστασης του φύλου σε όλα τα άλλα επιστημονικά αντικείμενα.

Διαφορές κατά Φύλο (Gender Differences): Οι κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ γυναικών και ανδρών, καθώς και οι διαφορετικές αξίες που αποδίδονται στη σφαίρα

δραστηριοτήτων γυναικών και ανδρών. Οι διαφορές κατά φύλο αλλάζουν στη πορεία του χρόνου και διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Εκτίμηση των Επιπτώσεων (μιας πολιτικής) ανάλογα με το Φύλο (Gender Impact Assessment): Η εξέταση των προτάσεων μιας πολιτικής προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον θα επηρεάσουν τις γυναίκες και τους άνδρες με διαφορετικό τρόπο, με σκοπό την προσαρμογή τους, ώστε να εξασφαλίζεται ότι εξουδετερώνονται οι τυχόν περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης και ότι προωθείται η ισότητα μεταξύ των φύλων.

Έμμεση Διάκριση λόγω Φύλου (Sex Discrimination - Indirect): Κάθε περίπτωση που μια διάταξη, ένα κριτήριο ή μια πρακτική που εκ πρώτης όψευς φαίνεται ουδέτερη μπορεί να θέσει σε μειονεκτική θέση τα άτομα του ενός φύλου σε σύγκριση με τα άτομα του άλλου φύλου. Έμμεση διάκριση δεν υπάρχει, αν στην παραπάνω περίπτωση υπάρχει αντικειμενική αιτιολογία που αποσκοπεί σε ένα νόμιμο στόχο, για την επίτευξη του οποίου υπάρχουν τα αναγκαία μέσα."

Ενσωμάτωση της Διάστασης του Φύλου σε όλες τις Πολιτικές (Gender Mainstreaming): Η (ανα)διοργάνωση, βελτίωση, ανάπτυξη και αξιολόγηση των πολιτικών, έτσι ώστε η διάσταση της ισότητας των φύλων να είναι ενσωματωμένη σε όλες τις πολιτικές, σε όλα τα επίπεδα και σε όλα τα στάδια, από τους/τις αρμόδιους/-ες που εμπλέκονται στη χάραξη πολιτικής.

Επαγγελματικός Διαχωρισμός (Occupational Segregation): Η συγκέντρωση των ανδρών και των γυναικών σε διαφορετικές μορφές και σε διαφορετικούς τομείς δραστηριοτήτων και απασχόλησης, με τις γυναίκες να περιορίζονται σε στενότερο φάσμα επαγγελματών (Οριζόντιος διαχωρισμός) από ό,τι οι άνδρες και σε χαμηλότερα κλιμάκια της ιεραρχίας (κάθετος διαχωρισμός).

Θετική Δράση (Positive Action): Συνεκτική σειρά μέτρων που στοχεύουν στην εδραίωση της πραγματικής ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου. Τα μέτρα αυτά μπορεί να αναφέρονται στη στελέχωση, στις εργασιακές συνθήκες (μισθούς, ημερομίσθια και μεθόδους πληρωμής), στην ακαδημαϊκή και επαγγελματική κατάρτιση, στην επαγγελματική ανέλιξη, στην πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων και αλλού. Οι Θετικές Δράσεις αποσκοπούν στην αύξηση της ποσότητας των γυναικών σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής και στη βελτίωση του ρόλου τους στην κοινωνία, εξαλείφοντας την ανισότητα που υπάρχει στην πράξη μεταξύ γυναικών και ανδρών.

Ίσες Ευκαιρίες για Γυναίκες και Άνδρες (Equal Opportunities for Women and Men): Η απουσία φραγμών με βάση το φύλο όσον αφορά στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική συμμετοχή.

Ισορροπία των Φύλων (Gender Balance): Ίση συμμετοχή γυναικών και ανδρών σε έναν οργανισμό η μία ενέργεια.

Ισότητα μεταξύ Γυναικών και Ανδρών (Equality between Women and Men): Η αρχή των ίσων δικαιωμάτων και της ίσης μεταχείρισης γυναικών και ανδρών.

Ισότητα των Φύλων (Gender Equality): Η ελευθερία όλων των ανθρώπων να αναπτύξουν τις προσωπικές τους ικανότητες και να κάνουν επιλογές, απαλλαγμένες από τους περιορισμούς των αυστηρών έμφυλων ρόλων, ώστε οι διαφορετικές συμπεριφορές, φιλοδοξίες και ανάγκες των γυναικών και των ανδρών να εξετάζονται, να αξιολογούνται και να ικανοποιούνται ισάξια.

Κοινωνικό Φύλο (Gender): Έννοια που αναφέρεται στις κοινωνικές διαφορές, σε αντίθεση με τις βιολογικές, μεταξύ ανδρών και γυναικών, οι οποίες αποκτώνται μέσω μάθησης, τροποποιούνται με την πάροδο του χρόνου και ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με τις πολιτισμικές διαφορές.

Οπτική του Φύλου (Gender Perspective): Η εξέταση και η επισήμανση των διαφορών λόγω φύλου, οι οποίες ενδέχεται να υπάρχουν σε οποιαδήποτε δεδομένη δραστηριότητα/τομέα άσκησης πολιτικής.

Προσέγγιση Ευαίσθητη ως προς τη Διάσταση του Φύλου (Gender Sensitive Approach): Όρος που αναφέρεται στην αναγνώριση των διαφορών και των ανισοτήτων, στις ανάγκες, τους ρόλους, υποχρεώσεις και τις ταυτότητες γυναικών και ανδρών, σε αντίθεση με την προσέγγιση που αγνοεί αυτή τη διάσταση (gender blind).

Ρόλοι των Φύλων ή Έμφυλοι Ρόλοι (Gender Roles): Οι συμπεριφορές, οι στάσεις, οι αξίες, οι πεποιθήσεις κ.τ.ό., που μία συγκεκριμένη πολιτισμική ομάδα θεωρεί κατάλληλες για τις γυναίκες και τους άνδρες σύμφωνα με το βιολογικό τους φύλο.

Σεξισμός (Sexism): Το σύνολο των αντιλήψεων, στάσεων και πρακτικών, με βάση τις οποίες εδραιώνεται η κοινωνική ανισότητα σε βάρος του ενός φύλου, καθώς και η μεροληπτική αντιμετώπισή του. Τα βασικά θύματα του σεξισμού είναι οι γυναίκες, οι οποίες -ως κοινωνική ομάδα- θεωρούνται υποδεέστερες των ανδρών, με συνέπεια να καταπιέζονται και να αποτελούν αντικείμενα συστηματικής εκμετάλλευσης από αυτούς. Καθώς, όμως, οι άνδρες και οι γυναίκες δεν αποτελούν ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες, αυτό έχει ως συνέπεια να μην κυριαρχούν όλοι οι άνδρες πάνω σε όλες τις γυναίκες.

Στατιστικές κατά Φύλο (Sex Disaggregated Statistics): Η συλλογή και ο διαχωρισμός των δεδομένων και των στατιστικών στοιχείων κατά φύλο, ώστε να είναι δυνατή η συγκριτική τους ανάλυση

Στερεότυπα του Φύλου ή Έμφυλα Στερεότυπα (Gender Stereotypes): Οι κοινές υπεραπλουστευμένες εικόνες που επικρατούν σε μία κοινωνία για τα χαρακτηριστικά που έχουν ή θα πρέπει να έχουν τα φύλα -χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ποικίλες έμφυλες ατομικές διαφορές μεταξύ των υποκειμένων- και οι οποίες συχνά συνοδεύονται από προκαταλήψεις, δηλαδή από μια ευνοϊκή ή δυσμενή προδιάθεση και στάση. Τα έμφυλα στερεότυπα είναι βαθιά ριζωμένα στις κοινωνικές αντιλήψεις και κοινωνικές παραδόσεις της κάθε κοινωνικής ομάδας.

Τυπική Εκπαίδευση (Formal Education): Το θεσμοθετημένο, ιεραρχικά δομημένο και χρονικά διαβαθμισμένο εκπαιδευτικό σύστημα από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση έως το πανεπιστήμιο.

Μη-τυπική Εκπαίδευση (Non-formal Education): Κάθε οργανωμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, είτε μεμονωμένη είτε ως μέρος μιας ευρύτερης δραστηριότητας, που στοχεύει σε συγκεκριμένο κοινό και έχει συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς στόχους.

Άτυπη Εκπαίδευση (Informal Education): Η διά βίου διαδικασία, όπου το κάθε άτομο συγκεντρώνει και διαμορφώνει γνώσεις, ικανότητες, στάσεις και αξίες από την καθημερινή του εμπειρία και την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος (επίδραση από την οικογένεια, τη γειτονιά, την ψυχαγωγία, τις κοινωνικές συναναστροφές, την αγορά εργασίας, τα Μ.Μ.Ε. κ.τ.λ.).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, ήδη από το 1948, «διακηρύσσει» ότι *όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα [...] χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς [...] το φύλο*, θέτοντας τη βάση για την υιοθέτηση μεταγενέστερων πρωτοβουλιών για την ισότητα των φύλων και την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο και, κατ' επέκταση, σε επίπεδο κρατών-μελών. Ο Ο.Η.Ε., εξαιτίας του διεθνούς του κύρους έχει ασκήσει σημαντική επίδραση στη χάραξη πολιτικών για την ισότητα των φύλων μέσα από τις Συμβάσεις, τις Συνθήκες και τα άλλα νομικά κείμενα που έχει υιοθετήσει.

Ορόσημο αποτέλεσε η 4^η Παγκόσμια Διάσκεψη του Ο.Η.Ε. για τις Γυναίκες στο Πεκίνο (1995) με τη συμμετοχή και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η οποία οδήγησε στην έγκριση της Πλατφόρμας Δράσης. Η Πλατφόρμα Δράσης, στην οποία έγινε για πρώτη φορά επίσημη αναφορά στον όρο του gender mainstreaming, καλεί τις Κυβερνήσεις να αναλάβουν δράσεις με στόχο την επίτευξη της ενδυνάμωσης των γυναικών και της ισότητας των φύλων μέσα από την εφαρμογή πολιτικών και μέτρων στο σύνολο του εκπαιδευτικού συστήματος. Αδιαμφισβήτητα, τα μέτρα που περιλαμβάνονται στην Πλατφόρμα Δράσης και συγκεκριμένα τα μέτρα για την επίτευξη της ισότητας στον χώρο της εκπαίδευσης είναι στοχευμένα και η εφαρμογή τους εγγυάται, κατά κάποιον τρόπο, τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Σίγουρο είναι, επίσης, ότι άσκησε θετική επίδραση στις πολιτικές ισότητας των φύλων της Ε.Ε. Η πρόοδος όμως προς την κατεύθυνση αυτή διαγράφεται με βραδείς ρυθμούς και οι έμφυλες διαφορές συνεχίζουν να υφίστανται.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει, επίσης, συμβάλει στη προώθηση της ισότητας των φύλων σε διάφορους τομείς, όπως και στην εκπαίδευση, μέσα από την ψήφιση συστάσεων και οδηγιών και την υποβολή προτάσεων προς τα κράτη-μέλη, δίνοντας έμφαση στην αποδοκιμαστέα φύση των διακρίσεων με βάση το φύλο και στις καταστροφικές τους συνέπειες.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση από την πλευρά της, συμβαδίζοντας με την κινητοποίηση της διεθνούς κοινότητας, έθεσε από νωρίς τα θεμέλια και ανέλαβε συγκεκριμένες δεσμεύσεις με στόχο την εξάλειψη των διακρίσεων λόγω φύλου και την επίτευξη της ισότητας των φύλων. Η πρώτη αναφορά έγινε το 1957, αλλά ουσιαστικά η ισότητα των φύλων τέθηκε ως βασικός σκοπός και καθήκον της Ε.Ε. το 1997 με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ. Πάνω σε αυτή τη βάση, τα θεσμικά της όργανα έχτισαν την ψήφιση των δεσμευτικών για τα κράτη-μέλη, αλλά και πλήθους άλλων, μη δεσμευτικών, νομοθετημάτων, που αποσκοπούσαν στην εξάλειψη των ανισοτήτων μεταξύ ανδρών και γυναικών σε όλους τους τομείς.

Συνεπώς, η Ευρωπαϊκή Ένωση, με αφετηρία τη Συνθήκη της Ρώμης το 1957, παρουσιάζει μια πλούσια και αξιόλογη δράση σε νομοθετικό επίπεδο στον τομέα της ισότητας των φύλων και της καταπολέμησης των διακρίσεων με βάση το φύλο. Η Κοινοτική νομοθεσία και οι πολιτικές της Ε.Ε. για την ισότητα και την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών είχαν ως αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση των διακρίσεων, ιδίως στον τομέα της απασχόλησης, γεγονός το οποίο ήταν αναμενόμενο εξαιτίας της ιδιαίτερης έμφασης που δόθηκε από την Ε.Ε. στον τομέα αυτό.

Και ο χώρος της εκπαίδευσης, όμως, εμπίπτει σε αρκετές περιπτώσεις στο πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών, κανονισμών και Αποφάσεων - έστω και σε μικρά αποσπάσματα- που στόχο έχουν τη δέσμευση των κρατών-μελών σχετικά με τη διασφάλιση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών. Εντούτοις, η ιδιαίτερη έμφαση της Ε.Ε. στον τομέα της

απασχόλησης είχε ως αποτέλεσμα τη «χρησιμοποίηση» του χώρου της εκπαίδευσης ως του «μέσου» για την επίτευξη της ισότητας ανδρών και γυναικών στην απασχόληση.

Αρκετά από τα προτεινόμενα μέτρα για την ισότητα των φύλων και την εξάλειψη των στερεοτύπων στην εκπαίδευση παραμένουν σε επίπεδο Συστάσεων, Ανακοινώσεων και Ψηφισμάτων, καταδεικνύοντας μεν την πολιτική βούληση των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. προς την κατεύθυνση αυτή, αδυνατώντας δε να διασφαλίσουν την πολιτική δέσμευση των Κυβερνήσεων των κρατών-μελών για την εφαρμογή τους, καθώς απουσιάζουν οι απαραίτητες νομικές δεσμεύσεις, οι δικλίδες ασφάλειας και οι μηχανισμοί παρακολούθησης σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προς αυτή την κατεύθυνση και με στόχο την κάλυψη αυτής της ανάγκης, η Ε.Ε. ίδρυσε το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE).

Οι πρωτοβουλίες και πολιτικές της Ε.Ε. για την ισότητα των φύλων, με χρονικό ορίζοντα υλοποίησης των δράσεων έως το 2013, ενσωμάτωναν στους στόχους τους την ήδη αποκτηθείσα εμπειρία των προηγούμενων ετών. Συγκεκριμένοι στόχοι και δείκτες τέθηκαν για την παρακολούθηση της προόδου της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στο σύνολο των πολιτικών και δράσεων, τόσο σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσο και σε επίπεδο κρατών-μελών.

Ο Χάρτης Πορείας για την Ισότητα μεταξύ Ανδρών και Γυναικών έθεσε ρητά ως προτεραιότητα την *εξάλειψη των στερεοτύπων των φύλων στην εκπαίδευση*, ενσωματώνοντας ποικίλες δράσεις που ξεκινούν από πολύ μικρή ηλικία των μαθητών /-τριών, αλλά και δράσεις που στοχεύουν στην κατάρτιση του διδακτικού προσωπικού, τον ευαισθητοποίηση των σπουδαστών /-τριών και την ενθάρρυνση νέων γυναικών και ανδρών να στραφούν προς μη παραδοσιακούς τομείς ενώ δεν παραλείπονται και δράσεις που στοχεύουν στην εξάλειψη των στερεοτύπων φύλου και «στα μέσα ενημέρωσης». Η έκθεση προόδου και η αξιολόγηση του Χάρτη Πορείας είχαν προβλεφθεί για το 2008 και το 2010 αντίστοιχα.

Το 1997 ήταν κομβικό σημείο, επειδή αποτέλεσε το σημείο εκκίνησης της κατάρτισης και έκδοσης των ετήσιων Εκθέσεων της Ε.Ε. για την παρακολούθηση της κατάστασης και της προόδου σχετικά με την ισότητα των φύλων. Από την εξαντλητική επισκόπηση και συνθετική παρουσίαση των Εκθέσεων, φάνηκε τόσο ότι η εκπαίδευση δεν ήταν προτεραιότητα για την Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά ένα «μέσο» αύξησης της πρόσβασης γυναικών στην αγορά εργασίας και μείωσης του χάσματος μεταξύ των φύλων στον τομέα της απασχόλησης, όσο και ότι μεγαλύτερη βαρύτητα στον τομέα της εκπαίδευσης άρχισε να δίνεται μόνο κατά τα τελευταία χρόνια.

Απώτερος, πάντα, στόχος είναι η μείωση του διαχωρισμού των φύλων στην εργασία. Η στροφή βέβαια του ενδιαφέροντος προς την εκπαίδευση παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια. Το 2007, η εμπειρία από την εφαρμογή της Κοινοτικής Στρατηγικής-Πλαίσιο κατέδειξε το γεγονός ότι το χάσμα στις αμοιβές γυναικών και ανδρών έχει παραμείνει σχεδόν αμετάβλητο για διάστημα μεγαλύτερο της δεκαετίας.

Για το λόγο αυτό, λοιπόν, οι συστάσεις του ΕΚ προσανατολίζονται, και όχι μόνο, προς την παρότρυνση των νεαρών γυναικών αλλά και των αγοριών, στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος να ακολουθούν σπουδές σε μη παραδοσιακούς τομείς, ενώ προτείνεται η κατάργηση των στερεοτύπων φύλου στη σχολική ύλη και η παράλληλη ευαισθητοποίηση εκπαιδευτικών και μαθητών/-τριών.

Επιπρόσθετα, η Ευρωπαϊκή Ένωση, εκτός από την ψήφιση νομικών κειμένων, προχώρησε και στη δημιουργία πέντε (5) Μεσοπρόθεσμων Προγραμμάτων Κοινοτικής Δράσης (1982-2005) με στόχο την αποτελεσματικότερη προώθηση της ισότητας των φύλων μέσα από μία σειρά εξειδικευμένων

δράσεων σε όλους τους τομείς, συμπεριλαμβανομένης και της εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο του Πέμπτου Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος Κοινωνικής Δράσης για την Ισότητα (2001-2005), αρθρώθηκε η εφαρμογή της Κοινωνικής Στρατηγικής-Πλαίσιο, η οποία στόχευε στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στο σύνολο των πολιτικών και των άρση των έμφυλων ανισοτήτων.

Ένα από τα καθοριστικά χαρακτηριστικά των ελληνικών πολιτικών για την ισότητα των φύλων είναι η μεγάλη επιρροή που δέχτηκαν από τις αντίστοιχες πολιτικές που διαμορφώθηκαν από τα θεσμικά Όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ή τους Διεθνείς Οργανισμούς, όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών. Έτσι, δεδομένης της έλλειψης εθνικών πολιτικών για την ισότητα των φύλων μέχρι και την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981, η αρχή για πολλές εξελίξεις στον τομέα αυτό μπορεί να εντοπιστεί σε διεθνείς και ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες, είτε αυτές έχουν τη μορφή νομοθεσίας, είτε χρηματοδοτήσεων για υλοποίηση σχετικών δράσεων και Προγραμμάτων.

Το εθνικό θεσμικό πλαίσιο περιλαμβάνει τους εθνικούς νόμους που κυρώνουν τις Διεθνείς Συμβάσεις και τις Συνθήκες της Ε.Ε, στις οποίες διακηρύσσονται οι δεσμεύσεις των Συμβαλλόμενων Μερών και των κρατών- μελών σχετικά με τη διασφάλιση της ισότητας των φύλων, την εξάλειψη των διακρίσεων και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Υπάρχουν επίσης Οδηγίες της Ε.Ε που έχουν ενσωματωθεί στο εθνικό δίκαιο, καθώς και θεσμικά όργανα και εθνικός μηχανισμός για την ισότητα. Τέλος, σε συστηματική βάση καθορίζονται εθνικές προτεραιότητες με βάση τις οποίες εξειδικεύονται οι Άξονες και τα Προγράμματα Δράσης που στοχεύουν στην εφαρμογή των εθνικών πολιτικών για την ισότητα των φύλων στο εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Κέντρο Ερευνών Θεμάτων Ισότητας (ΚΕΘΙ). (2008). *Σειρά Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Επιπτώσεων των Εκπαιδευτικών πολιτικών στο Φύλο*. σσ 94-99